

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 5, 2008-2009

МОДЕРНИЗИРАНЕ НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО В НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

МАРТА КОЦЕВА

Курсова работа по дисциплината " Европа и модернизацията на България"

Ръководител: д-р. Мартин Иванов

В края на 30-те и началото на 40-те години на XX век в развитието на българското стопанство и на обществото като цяло се наблюдават тенденции както на запазване на традиционните модели, които определят начина на живот и на производствена дейност, така и на навлизане на модернизиращи процеси, които бавно се налагат в дейността на земеделските стопани.

Първоначално е важно да се отбележи, че България остава една предимно аграрна страна, населението на която е съсредоточено най-вече в селата. Икономическите дейности и отношения в българското село се базират на натуралното и полу-натуралното стопанство, при което стопанинът произвежда предимно за задоволяване потребностите на собственото домакинство. Причини за този дълбоко вкоренен стереотип могат да се търсят във властващите традиционни възгледи, които продължават да определят до голяма степен икономическото поведение на българските стопани от този период. Запазването и следването на тези традиционни модели би могло да се дължи на множеството пречки и трудности, най-вече от исторически характер, които възникват в процеса на икономически и социален напредък на България след Освобождението и до някаква степен го определят.

Такова събитие, което се отразява негативно върху развитието на българската държава, е подписването на Ньойския договор през 1919 година в следствие на загубата в Първата световна война. Според това споразумение България губи ценни територии като Южна Добруджа и районите на Цариброд, Босилеград и Струмица, и е длъжна да изплаща репарации в размер на 2.25 млрд. франка за срок от 37 години, както и да предостави на победилите във войната голямо количество въглища и добитък. Развитието на българската икономика е повлияно и от Великата депресия (1929-1933), започнала първоначално в САЩ, която поради отворените граници и либерализацията на международния пазар се пренася и върху държавите в Европа и по целия свят. Овлабяването на световната икономическа криза от началото на 30-те години на XX век дава възможност на България да продължи по пътя на икономическото си развитие.

Модернизацията и технологичния напредък на производството в световен мащаб налагат на българското стопанство да промени своите установени практики и да възприеме по-нови модели на икономическа дейност. По този начин в българското село от първата половина на XX век започва навлизането на тенденции, които се отнасят до рационализиране на производствената дейност. Така за стопаните, чието производство до този момент е екстензивно насочено и има за цел удовлетворяването най-вече на нуждите на стопанството, се появява възможността за усвояване на една до голяма

степен непозната за тях икономическа логика. Тя се изразява в максимализиране на ползите от производствената дейност и ориентиране към пазара с цел печалба. Тази тенденция се противопоставя на утвърдените традиционни модели на затворено натурално стопанство и предизвиква промяна в практиките на българските стопани от този период.

За да се отговори на въпроса дали се модернизира българското село от края на 30-те и началото на 40-те години на XX век, следва да се проследят различни модели и фактори, определящи както производствената дейност, така и бита и културата на стопаните и техните семейства, които могат да бъдат показателни за прогреса или застоя в развитието на българското село. От гледна точка на производството от значение е да се разгледа начинът, по който стопанинът обработва земята – какви земеделски култури отглежда, с какви техники си служи и какви оръдия и машини употребява при обработката, отглежданите в стопанството животни, степента на ефективност при използването на работна ръка и на работен добитък, насочеността на производствената дейност – дали тя е ориентирана по-скоро към задоволяване на нуждите на домакинството, или към пазара, членуването в земеделска кооперация, тегленето на кредити от банки с цел влагане на средствата в подобряване на производството. По отношение на бита, културата и организацията на домакинството биха могли да се проследят фактори като големина на семейството, образование, постоянна заетост и странични занимания на неговите членове, наличните предмети в дома, както и покупките, които се правят за нуждите на домакинството – за храна, облекло, лекарства и други стоки.

Ще се опитам да разгледам тези фактори и характеристики, като анализирам данните от земеделската книга на стопанина Гено Тосев. Той е един от участниците в проучването, проведено от създадения през 1936 година Институт за земеделско-стопански проучвания. Информацията, попълнена от стопанина, се отнася за периода март 1940 – февруари 1941 година. Стопанството на 54-годишния Гено Тосев се намира в село Дюлево, Пазарджишко, на един километър от гарата по линията Пловдив – Панагюрище. Домакинството се състои от общо пет члена, като освен стопанина включва още съпругата му Стойка Генова (50), синът им Стойчо Генов (18) и двете им дъщери – Ненка (20) и Яна (16) Генови. Данни от 1934 показват, че в България преобладават стопанства с 2 до 5 постоянно заети в земеделието лица, които представляват 66% от цялото земеделско население на страната¹. Няколко години по-късно в стопанството на Гено Тосев този модел се запазва – всички членове на

домакинството са постоянно заети в частното стопанство, с изключение на двете дъщери, които през три месеца в годината – май, юни и юли, работят извън стопанството – в село Куртово-Конаре.

През разглеждания период 94.9% от общата обработвана площ представлява частна собственост и около 99% от всички частни стопанства притежават собствена земя, като средно на стопанство се падат по 4.9 хектара стопанисвана земя. В България преобладават дребните земеделски стопанства със собствена земя до 5 хектара, които представляват 63% от всички земеделски стопанства в страната². Анкетираният стопанин притежава общо 47 декара земя през март 1940 година, разпределена както следва: нови земи – 40 дка, зеленчукови градини – 0.2 дка, овощни градини – 4 дка, гори – 1.6 дка и двор – 1.2 дка, а през октомври 1940 закупува нива в размер на 3 дка и по този начин общото количество стопанисвана земя възлиза на 50 дка или 5 хектара. Тези данни показват, че стопанството на Гено Тосев се отнася към дребните земеделски стопанства със семейно-трудов характер, тоест то отговаря на широко разпространения в средата на 30-те години стопански модел.

От една страна за процеса на модернизиране на българското село може да се съди от характера на земеделските култури, които се отглеждат в селските стопанства. Тъй като стопанинът Гено Тосев не е попълнил частта „Използване на земята“, изводи за земеделските култури в стопанството му могат да се направят от посочените данни за реколтата от 1940-та година в седемте „Материални книги“. От зърнените култури в стопанството се отглеждат пшеница, ръж, царевица и ечемик, от фуражните култури –

---

¹Тотев, А.Ю. Сравнително изучаване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940, с.46

²Тотев, А.Ю. Сравнително изучаване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940, с.44-51

люцерна и фий, от техническите култури – лен, памук, слънчоглед, произвеждат се също боб, леща, зеле, лук, картофи, пипер, дини, пъпеши, тикви, круши и дюли. Почти цялата реколта, в натурален или преработен вид, е използвана за изхранване на домакинството, с изключение на фасула, дюлите и лена, част от които са продадени. Това показва, че в стопанството на Гено Тосев производствената дейност все още се базира на традиционния модел на натуралното стопанство, в което се произвежда главно за задоволяване нуждите на домакинството. Въпреки че малка част от производството е продадено, това е по-скоро следствие от неизразходване на дял от продукцията от страна на домакинството, от колкото от предварително ориентирано към пазара произвеждане с цел печалба. Важно е да се отбележи, че превъзходство в

отглежданите растения имат зърнените култури и фактът, че те са изразходени за изхранване на хората и животните в стопанството, говори за все още водещата им роля като основна част от хранителните продукти в домакинството.

Начинът, по който стопанинът обогатява и обработва земята си, също може да бъде показателен за наличието или отсъствието на модернизиращи тенденции в българското земеделско стопанство. Навлизането и употребата на нови технологии за подобряване плодородието на земята, както и използването на по-модерни оръдия и машини в земеделската дейност, водят до увеличаване на продукцията и на нейното качество, следователно и до по-голяма печалба. За техниките, които анкетираният стопанин Гено Тосев използва при обработване на земята си, може да се съди от ограничената информацията, която той помества в земеделската книжка по въпроса. От факта, че в стопанството има построено торище, може да се направи изводът, че стопанинът използва естествени торове за обогатяване на обработваните земи. Тази теза се подкрепя и от информацията, посочена в „Главната книга”, по отношение на вложеното в земята – там стопанинът е записал „торове”, но не е отбелязал какво количество е използвал за обогатяване на земята. Третирането на почвата с естествени торове е белег за модернизиране на българското земеделско стопанство от този период, тъй като води до увеличаване на продукцията и максимизиране на производството. Въпреки че не може да се каже до колкото стопанинът Гено Тосев рационално е използвал наторяването в своето земеделско стопанство, наличието на тази практика в производствената дейност е показателна за постепенния стопански напредък на българското село от началото на 40-те години на XX век.

Типът на машините и оръдията, които се използват за обработка на земята, също е от значение за характера на производствената дейност. През 1934 година в земеделските стопанства в България широко приложение намират твърде примитивни оръдия като ралото, трупницата, диканите и др.³ Според данните в „Инвентарната книга” през март 1940 година стопанинът Гено Тосев притежава следните оръдия и машини: един плуг, една трупница, една диканя, четири мотики, една веялка, една пръскачка, една коса, сърпове и вили. От една страна в инвентара му присъстват първобитни и ниско продуктивни оръдия на труда, които според по-горе посочената информация продължават да се използват в голяма степен в българското земеделско стопанство. От друга страна анкетираният стопанин притежава и използва машини като веялката и пръскачката, които са сравнително по-нови от останалите за стопанството от този период. По този начин се вижда как постепенно в стопанската дейност навлизат по-

продуктивни оръдия на труда и от това може да се съди за цялостния, макар и бавен, напредък на селското стопанство. Липсата на по-модерни и скъпи оръдия и машини в инвентара на Гено Тосев се обуславя от факта, че стопанството му е дребно и производството е насочено за удовлетворяване най-вече на частните нужди, тоест наличният инвентар е достатъчен за целите на стопанина. От друга страна стопанинът разполага с достатъчно работна ръка в семейството, която замества техниката и чието използване не се възприема като производствен разход. Наличието на веялка в инвентара показва, че се механизира най-опасната и най-трудоемката дейност, а именно отсяването на плевата от зърното, която в традиционното стопанство се извършва с кон или на ръка и отнема няколко дена. С веялката този процес продължава само няколко часа и по този начин се намалява риска от загуба на реколтата поради дъжд.

В стопанството на Гено Тосев се отглеждат и различни животни, които той изброява в „Инвентарната книга” към месец март 1940-та година: два коня, една свиня -

---

³Тотев, А.Ю. Сравнително изучаване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940,с.53

майка, едно прасе до 6 месеца, три кози, двацет кокошки и едно пчелно семейство. Наличието на каруца в инвентара позволява използването на конете за превоз на стоки и хора, който стопанинът извършва за кооперацията или за частни лица и от който получава допълнителни приходи. Тази дейност показва, че поради евентуален недостиг на средства респондентът постепенно се насочва към пазара чрез неземеделски дейности. Освен това, от „Касовата книга” разбираме, че през цялата година стопанинът е продал 7 прасета, едно яре, а също и пилета и кокошки. От една страна тези продажби биха могли да се дължат на невъзможността на стопанина да изхранва животните, но по-скоро смятам, че наличният в стопанството добитък е достатъчен за нуждите на домакинството и извършените продажби са рационални от гледна точка на получаването на паричен доход. Интересно е да се отбележи, че въпреки продажбата на пилета и кокошки през годината, техният брой през февруари 1941-ва е нараснал двойно, в следствие на излюпване на нови пилета. Причина за това може да се търси във факта, че един от основните и постоянни източници на приход за стопанството на Гено Тосев е продажбата на яйца – от получени през годината 2490 яйца, само 82 са използвани за мътене и 202 са употребени в домакинството, а останалите 2206 са продадени за общо 2710 лева. Тези данни са ясен признак както за специализация в производството на скотовъдни продукти, така и за постепенното ориентиране към пазара и търсенето на печалба, които от своя страна са белег за модернизацията на

българското село. Може би именно с цел по-голяма печалба анкетираният стопанин увеличава двойно количеството на кокошките в своето стопанство, тъй като е ясно, че получаваните от тях яйца надвишават с пъти нуждите на домакинството, но това, разбира се, е само предположение. Интерес предизвиква и фактът, че през разглеждания период стопанинът застрахова конете си, което говори за рационалност и насоченост на действията към бъдещето. Можем да предположим, че застраховката е следствие от закупуването им с кредит от Земеделската банка, тъй като през разглеждания период банката отпуска такъв кредит при условие, че закупеният добитък се застрахова.

Друг фактор за присъствието или отсъствието на по-напредничави тенденции в селското стопанство е ефективността при използването на работната ръка и на работния добитък, както и характера на използвания труд – дали той е собствен или нает. Установено е, че близо 48% от наличния труд в земеделските стопанства остава неизползван през течение на годината, като през зимните месеци трудът на земеделските стопанства се използва едва до 30%, а през летните месеци използването му стига и 100%⁴. Тази характеристика се отнася и до употребата на труда в стопанството на Гено Тосев. Трудно е да се направят категорични изводи поради липсата на информация за разхода на труд за периода ноември 1940-та – февруари 1941-ва година, но определено се забелязва тенденцията за мобилизиране на работната ръка и работния добитък през летните месеци за работа в земеделието и спад при използването на труда, който се ограничава най-вече до полагане на грижи за животните, през останалия период. Тази практика на неефективно използване на труда сама по себе си е фактор за липса на рационалност при организирането на стопанската дейност. От друга страна, наемането на работна ръка е показателно за наличието на развитие в аграрното стопанство. Анкетираният стопанин Гено Тосев познава тази практика и я използва, като през разглеждания период наема най-вече жени за отглеждане на фасул (през месец май за един ден са наети 8 жени, а за следващия ден – 6, през август за един ден са наети 4 жени) и памук (през юни за два дена е наета 1 жена), както и мъже за работа в гората (през март за два дена е нает 1 мъж) и за различни нужди на домакинството (през септември за 6 дена са наети от 1 до 3-ма мъже). В частта „Обобщения” стопанинът посочва, че за периода март 1940 – февруари 1941 година е изплатил общо 749.2 лева на наети работници. Въпреки че наемният труд се използва рядко в разглежданото стопанство, познаването и употребата му може да се приеме като фактор за развитие и модернизиране на стопанската дейност.

Членуването в кооперация също е от значение за наличието на процеси на модернизирани в българското село. Кооперациите, чието разпространение става все по-широко през първата половина на XX век, обединяват физически лица с цел взаимопомощ и защита на техните икономически, социални и културни интереси. Това обединяване показва осъзнаването на необходимостта от сътрудничество между земеделските стопани за постигане на по-добри резултати в стопанската дейност. Анкетираният стопанин посочва, че е член на кооперация „Братска любов”, село Дюлево, за която извършва платени превози и от която е взел кредит под формата на стоки и пари, който изплаща в

---

⁴ Тотев, А.Ю. Сравнително изучаване на българското и югославското народно стопанство. С., 1940,с.48

течение на разглежданата година. Стопанинът Гено Тосев има отношения и с друга институция – банката, от която е получил кредит в размер на 5800 лева. Респондентът не посочва за какви цели е употребил тази сума, но можем да предположим, че това е кредитът за закупуване на конете. От значение е фактът, че стопанинът познава и умее да използва услугите, които се предлагат от банката. Тези негови действия показват едно напредничаво мислене и приобщаване към по-модерни практики и модели на икономическо действие.

Разглеждането на организацията и бита на домакинството, образованието и страничните занимания на членовете на семейството, би могло да предостави важна информация за присъствието или отсъствието на тенденции към модернизирани. Както споменах в началото на курсовата работа, семейството на Гено Тосев се състои от пет члена, всеки от които е трудоспособен. От наличните данни в земеделската книга на стопанина става ясно, че всички членове на семейството са грамотни, с изключение на съпругата на стопанина Стойка, като самият Гено има завършен четвърти клас, а децата му – трети. Това показва една доста висока за времето си образованост на семейството, тъй като в разглеждания период само около 50% от цялото население на България е грамотно. Образованието дава възможност за по-ефективно организиране на стопанската дейност, по-добра ориентация на пазара и безпроблемно общуване и взаимодействие с институции като общината, кооперацията и банката. То представлява и водещ фактор за наличието на процеси на модернизация и напредък в българското общество като цяло.

По отношение на работата на членовете на семейството извън частното стопанство, както вече споменах, двете дъщери на семейство Тосеви работят в село

Куртово-Конаре в течение на три месеца през разглежданата година. За съжаление анкетираният стопанин не посочва с какво се занимават те, но от данните в „Касовата книга” става ясно, че заплата на всяка от тях възлиза на около 1000 лева за един месец и се изпраща или дава на стопанина Гено Тосев. Това, от една страна, е знак за все още патриархалната и традиционна организация на семейството и на семейния бюджет. От друга страна, в частта „Касова книга” присъства информация, според която стопанинът редовно внася пари във влогове за двете си дъщери – Ненка и Яна, като за една година са внесени общо 5800 лева. Тези данни представят наличието на рационално мислене от страна на стопанина, който се стреми да подпомогне бъдещето на децата си. Това действие, само по себе си, говори за тенденции на модернизирание в начина, по който се организира бюджета на домакинствата през разглеждания период.

Въпреки че в частта „Семейство и стопанство” анкетираният Гено Тосев не споменава някой друг от членовете на семейството да се труди извън стопанството, от информацията в „Касовата книга” става ясно, че самият стопанин извършва както превоз, за който споменах по-рано, така и труд срещу заплащане за частни лица. Само на едно място в книгата стопанинът посочва конкретния вид трудова дейност, за която му е платено – „копане на лозе”, но се разбира, че през цялата година е спечелил 455 лева за извършена работа. Фактът, че респондентът се труди и извън стопанството, може да се дължи както на необходимостта от допълнителни средства за издържане на домакинството, така и на рационално използване на свободното време.

Изводи за бита и начина на живот на семейството могат да бъдат направени на базата на информацията за предметите, с които разполага домакинството, и за покупките, направени през разглежданата година. Според данните в „Инвентарната книга” домакинството притежава: два кухненски шкафа, различни кухненски принадлежности на стойност 200 лева, покъщнина за трапезария и кухня - 300 лева, различни домакински принадлежности - 1000 лева, мебели за нуждите на семейството – 1000 лева, постелки и завивки – 2000 лева, горно и долно облекло – 5000 лева и др. Тази информация показва, че става въпрос за едно нормално устроено за времето си домакинство, което разполага с предмети, удовлетворяващи основните нужди на семейството, но не и с луксозни стоки, които по някакъв начин да издават наличието на по-висок социален и икономически статус.

По отношение на разходите и направените покупки за нуждите на домакинството за периода март 1940 - февруари 1941-ва година стопанинът посочва следните суми: за лични разходи – 360 лева, за храна – 957 лева, за облекло – 3436 лева,

за лекуване – 532 лева, други за домакинството – 2160 лева, за будилник-часовник – 120 лева. На първо място впечатление прави фактът, че най-голяма сума е отделена за облекло на членовете на семейството, което от своя страна е показателно за все по-голямото значение на външния вид и на дрехите, които могат да се приемат като символ за социалния статус, в живота на българското селско население от този период. Причина за големите разходи за лекарства може би е заболяването на Стойка Генова, която, както е посочено в частта ”Семейство и стопанство”, отсъства от домакинството поради болест за период от 50 дни. Интерес предизвиква покупката на часовник-будилник, който дори в обобщението за направените разходи през годината е записан отделно. Това разкрива, че закупуването на този предмет е от голямо значение за стопанина, тъй като през този период будилникът може би се възприема като луксозна стока. От друга страна, притежаването на часовник-будилник говори за значението, което респондентът отдава на по-доброто организиране на времето и рационалното му използване. Прави впечатление фактът, че никъде в земеделската книга стопанинът не е посочил направени разходи за закупуване на вестник или книга, за посещение на театър или кино, за плащане на членски внос в читалище или библиотека. Това показва, че въпреки грамотността на стопанина Гено Тосев и на по-голяма част от членовете на семейството му, от семейния бюджет не се отделят никакви средства за култура и културни мероприятия, което от своя страна е фактор за незаинтересованост по отношение на културния живот и на практиките, свързани с него.

От анализа на земеделската книга на анкетирания Гено Тосев, до колкото изводи могат да се правят на база информация само за един стопанин, можем да заключим, че в навечерието на Втората световна война традиционният модел на производствена дейност, организация на бита и семейството все още определя начина на живот в българското село. Въпреки това със сигурност може да се твърди, че съществуват модернизиращи тенденции, които, макар и постепенно, навлизат в практиките на селските стопани и влияят както върху стопанската дейност, така и върху устройството на семейството и домакинството.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Тотев, А.Ю. Сравнително изучаване на българското и югославското земеделско стопанство. С., 1940. 211с.
2. Данни от земеделската книжка на Гено Тосев – Архивна единица №82